

Pravopisi u 20. stoljeću

Marijanović, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:390260>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Maja Marijanović

Pravopisi u 20. stoljeću

Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić

Osijek, 2012.

Sažetak

U ovome radu govorit će se o hrvatskome jeziku u 20. stoljeću, o hrvatskim pravopisima u 20. stoljeću te o njihovoj uvjetovanosti političkim i društvenim promjenama koje su diktirale promjene pravopisa i dominantna pravopisna načela zastupljena u tim pravopisima. Pokušat će se objasniti razlika između dvaju pravopisnih načela, fonetskoga (fonološkoga) i etimološkoga (morfonološkoga), koja su u različitim razdobljima jezične povijesti i u različitim pravopisima bila različito zastupljena. Opisat će se stanje u hrvatskome jeziku za vrijeme 20. stoljeća. Pokušat će se predočiti utjecaj škole hrvatskih vukovaca na hrvatski jezik u prvim desetljećima 20. stoljeća, zatim stanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj te stanje nakon Drugoga svjetskoga rata. Opisat će se hrvatski pravopisi nastali u 20. stoljeću, objasniti će se kontekst njihova nastanka, dominantno pravopisno načelo koje zastupaju te određena sporna pravopisna rješenja koja su se mijenjala iz pravopisa u pravopis.

Ključne riječi: pravopis, pravopisna načela, 20. stoljeće, hrvatski jezik

Sadržaj:

1. Uvod	3
2. Pravopis – terminološko određenje	4
2.1 Pravopisna načela.....	4
3. Hrvatski jezik u 20. Stoljeću	7
3.1. Djelovanje hrvatskih vukovaca.....	7
3.2. Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.....	8
3.3. Hrvatski jezik nakon Drugoga svjetskoga rata.....	9
4. Hrvatski pravopisi u 20. stoljeću	11
4.1. <i>Hrvatski pravopis</i> Ivana Broza.....	11
4.2. Broz-Boranićeva pravopisna praksa.....	13
4.3. <i>Hrvatski pravopis</i> Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića.....	14
4.4. <i>Koriensko pisanje i Hrvatski pravopis</i>	14
4.5. Hrvatski prijenovosadski pravopis.....	16
4.6. <i>Novosadski Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika</i>	17
4.7. <i>Hrvatski pravopis</i> Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša.....	19
4.8. <i>Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> Vladimira Anića i Josipa Silića.....	21
5. Zaključak	23
6. Popis literature	24

1. Uvod

Zadatak je ovoga rada opisati hrvatske pravopise u 20. stoljeću, počevši od Brozova *Hrvatskoga pravopisa* s kraja 19. stoljeća koji predstavlja početak hrvatske ortografije i dominacije fonetskoga (fonološkoga) načela, pa do pravopisa s kraja 20. stoljeća, čija se brojna izdanja protežu i u 21. stoljeće.

U prvom dijelu rada polazi se od terminološkoga određenja pravopisa te pojašnjavanja razlike između dvaju pravopisnih načela o kojima se govorilo u prvim hrvatskim pravopisima: fonetskog i etimološkog. Ukazuje se na nedostatke tih termina te upućuje na prihvatljivije: fonološko (umjesto fonetskog) i morfonološko (umjesto etimološko) pravopisno načelo. U drugom se dijelu rada opisuju prilike u kojima se hrvatski jezik našao za vrijeme 20. stoljeća, obuhvaćajući djelovanje hrvatskih vukovaca, stanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj te stanje od završetka Drugoga svjetskoga rata pa do kraja 20. stoljeća. Treći dio rada donosi popis pravopisa nastalih u 20. stoljeću te njihov pojedinačan opis, kontekst njihova nastanka, pravopisno načelo koje su prihvatili kao dominantno te sporna pravopisna rješenja koja su se mijenjala kako su se mijenjali pravopisi i pravopisna načela.

Radom se želi se ukazati na činjenicu kako je hrvatsku pravopisnu kodifikaciju 20. stoljeća obilježila težnja, započeta još u 19. stoljeću, za normiranjem hrvatskih pravopisnih priručnika s izrazito političkim težnjama, odnosno na povezanost političkih i društvenih mijena s promjenama pravopisa i dominantnih pravopisnih načela.

2. Pravopis – terminološko određenje

Termin *pravopis* (prema grč. *ortographía* = *orthós* što znači *pravilan* i *gráphō* što znači *pišem*) u hrvatskome standardnom jeziku imenuje: 1. ukupnost pravila za bilježenje nekoga jezika, 2. pravopisnu normu (fonološku, morfonološku, fonološko-morfonološku), 3. priručnik u kojem je ta norma opisana, 4. samu praksu pisanja. U ilirizmu, za vrijeme standardizacije hrvatskoga jezika, taj se termin u liku *pravopisaše* pojavljuje u naslovu djela Ljudevita Gaja *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaša* (1830.) u značenju grafijskoga sustava, slovopisa. (Matešić, 2006: 42)

Pravopis je općenito prihvaćen sustav pisanja. Naglašavalo se dvoje: a) riječ je o konvenciji, tj. pravopis je stvar društvenoga dogovora; b) sustav pisanja mora biti u skladu s „duhom“ dotičnoga jezika. Te dvije tvrdnje mogu biti i u opreci. Ako bi se, naime, pravopisna pravila mogla izvesti iz „duha“ dotičnoga jezika, ne bi se trebalo dogovarati, nego bi stručnjaci složno utvrdili kako treba pisati. (stjepan Damjanović, Zaboravimo Vuka i Srbe, 119-120)

Kada se danas govori o hrvatskome jeziku i njegovu pravopisu, onda se misli na određeni tip javnoga općega jezika i pravopisa hrvatske jezične zajednice koji ima sve opće prihvaćene standardne oblike i norme te ga ne valja miješati s individualnim jezikom kao izrazom zajamčene osobne građanske slobode

„Pravopis obuhvaća skup pravila o upotrebi cjelokupnoga znakovnoga inventara koji ima jedno pismo, a to osim slovopisa obuhvaća i način pisanja pojedinih glasova, upotrebu velikih i malih slova, sastavljenoga i rastavljenoga pisanja riječi (upotrebu bjelina), razgodaka, pravopisnih znakova i drugih pojedinosti.“ (Babić, Finka, Moguš, 2003: VIII)

2.1. Pravopisna načela

Govoreći o pravopisu kao o normi ujedno se govori i o načelima na kojima se zasnivaju pravopisna pravila, o kojima je potrebno nešto više reći prije glavnoga dijela rada.

Svako pravopisno poglavlje, odnosno svaka pravopisna tema počiva na vlastitim pravopisnim načelima koja su odgovarajuća za nju. Tako za pisanje velikoga i maloga slova vrijede jedna načela, dok za sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi vrijede druga načela. Od posebne je važnosti načelo po kojemu je u pravopisu napisano poglavlje o bilježenju glasova u riječima, jer je uobičajeno da se i pravopisna praksa i tip pravopisa imenuju prema prevladavajućem načelu upravo u tom pravopisnom poglavlju. „Nije slučajno što su pravopisna rješenja (i načela) na kojima počiva upravo to poglavlje postala sinonim i za tip pravopisa.

(Matešić, 2006: 43) Problematika bilježenja glasova u riječima može se svesti na opreku: ili pismo slijedi govor ili ga ne slijedi. Smisao je pravopisa u pismu prikazati govoreni jezik, a taj je zahtjev najreprezentativnije predstavljen u poglavlju o kontaktima suglasnika, gdje se pravopisna pravila uspostavljaju s obzirom na odnose između izgovora i zapisivanja glasova u riječi.

U prvim se hrvatskim pravopisima govorilo o dvama načelima: fonetskom i etimološkom, a tu činjenicu spominju i autori S. Babić, B. Finka i M. Moguš u uvodnome poglavlju *Hrvatskoga pravopisa*. Govoreći o tome kako osnovno obilježje nekomu pravopisu daje način na koji se pišu pojedine riječi s obzirom na glasove koji ih sastavljaju, na njihove oblike i skupove riječi, navode kako se pravopis u kojemu se glasovi pišu tako da se isti glas piše uvijek istim slovom tradicionalno naziva glasovnim, fonetskim, fonetičkim. Drugi je način da se piše kako se pisalo od davnine bez obzira što se poslije izgovor promijenio. Takav se način naziva povijesnim, historijskim ili tradicionalnim. Pisanje prema tradiciji čuva starije stanje, što nas približava korijenu riječi, etimonu, pa se takav pravopis naziva korijenskim ili etimološkim. Međutim povijesni, korijenski pravopis ima u svakome jeziku osobine svoje povijesti tako da je njih teško uopćavati. (Babić, Finka, Moguš, 2003: VIII)

Nazivi fonetsko i etimološko pravopisno načelo oblikovani su s namjerom da se opiše odnos pravopisa prema izgovoru glasova u riječi pri čemu je fonetsko načelo značilo da se morfonološke mijene bilježe, a etimološko da se one ne bilježe, već se bilježi ono stanje koje je prethodilo mijenama. Međutim, takvo shvaćanje fonetskoga i etimološkoga pravopisa ima nedostataka. Što se tiče fonetskoga načela, ipak se nije pisalo onako kako je to sugerirao naslov načela, nisu se bilježili svi fizički ostvareni glasovi, tj. fonovi, nego su se bilježili fonemi. Etimološko ili korijensko pravopisno načelo trebalo bi podrazumijevati bilježenje etimona ili korijena, pri čemu je bitno koji će se vremenski odsječak u razvoju jezika uzeti kao krajnji u pravopisnom bilježenju korijena riječi. U stvarnosti, etimološko se načelo nije shvaćalo tako da bi za njega bilo potrebno istraživati stanja u jezičnoj povijesti, nego se etimološkim načelom smatralo ono koje nije bilježilo neke fonološke mijene koje se u izgovoru provode. Te fonološke mijene odnose se na fonološki uvjetovane alternacije: jednačenje suglasnika po zvučnosti, jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe te ispadanje suglasnika. (Matešić, 2006: 45-46)

Budući da ti nazivi nisu precizni i da ne odražavaju bit pravopisne prakse koja je nazvana njima, u skladu sa suvremenim spoznajama o naravi glasova i njihovu povezivanju u govorni lanac, odnosno zahvaljujući razlikovanju pojmova fonetike i fonologije te uvođenju pojma morfonologije u znanost, u novije se doba uvode nazivi fonološko i morfonološko pravopisno načelo, odnosno fonološki i morfonološki pravopis. Fonološki pravopis tako zahtjeva „da se isti fonem piše uvijek istim znakom“, a morfonološki „da se isti morfem uvijek piše istim slovima

bez obzira što se u različitim glasovnim okolinama različito izgovara“. Tako bi se prema fonološkome načelu pisalo *rob, ropski, podbaciti, potkresati, stan, stambeni, kazališni*, a prema morfonološkome *rob, robski, podbaciti, podkresati, stan, stanbeni, kazališni*, premda se izgovara onako kako fonološki pravopis nalaže da se piše. (Babić, Finka, Moguš, 2003: IX)

Pravopisna tradicija u Hrvata, kako navode S. Babić i M. Moguš u uvodnome poglavlju *Hrvatskoga pravopisa* (Babić, Finka, Moguš, 2003: IX-X), potječe još iz crkvenoslavenskoga razdoblja kada su pisali po uzoru na staroslavenski - korijenski i morfonološki, ali i fonološki, budući da nije bilo pravopisnog priručnika. Takvo je stanje potrajalo do preporodnog razdoblja kada je prevladalo korijensko načelo koje je svojom glavninom bilo morfonološko. Ono je opet napušteno krajem 19. stoljeća kada je s Brozovim pravopisom iz 1892. godine definitivno prevladalo umjereno fonološko načelo kojim je napisana glavnina hrvatske pismene kulture. Kratkak prekid dogodio se samo između 1942. i 1945. godine kada je u dijelu Hrvatske uveden korijenski pravopis.

Suvremeni hrvatski pravopisi po svojoj su naravi fonološko-morfonološki, što podrazumijeva fonološko pisanje u okviru jedne riječi, uz neke pojedinačne i kategorijalne iznimke zbog čega se može nazvati ublaženo fonološkim, a morfonološko pisanje u međurječnim vezama jer se glasovne promjene koje nastaju među riječima u govornome nizu ne odražavaju u pismu, tj. pojedine se riječi bilježe kao da tih promjena u govoru i nema. „Tako pišemo *kod kuće, bez puške, niz krov, s bratom, s džeparom, s čovjekom, k banu, govorit ću*, iako govorimo *kotkuće, bespuške, niskrov, zbratom, žđžeparom, ščovjekom, gbanu, govoriću*.“ (Babić, Finka, Moguš, 2003: X)

3. Hrvatski jezik u 20. Stoljeću

3.1. Djelovanje hrvatskih vukovaca

Stanje u hrvatskome jeziku početkom 20. stoljeća obilježeno je djelovanjem škole hrvatskih vukovaca na čelu s Tomom Maretićem, čija je dominacija započela još krajem 19. stoljeća. Nakon što je Mađar Károly Khuen-Héderváry na poziciji hrvatskoga bana propisao Brozov *Hrvatski pravopis* (1892.) za javnu uporabu, to je ujedno značilo definitivnu pobjedu hrvatskih vukovaca, mladogramatičarske filološke struje kojoj je i Broz pripadao.

Proces standardizacije hrvatskoga jezika na novoštokavskoj ijekavskoj osnovici i dalje traje, ali je djelovanjem hrvatskih vukovaca uporno izostavljan jezik hrvatske književnosti, a ugrađivan jezik Karadžićeva i Daničićeva korpusa. Naime, T. Maretić smatrao je da se novoštokavski književni jezik ne može kodificirati na osnovi jezika djela hrvatskih pisaca druge polovice 19. stoljeća jer taj jezik ima mnogo neštokavskih elemenata u skladu s principima zagrebačke filološke škole te da se klasični oblik novoštokavštine nalazi u Karadžićevim i Daničićevim djelima, poglavito u Vukovim narodnim pjesmama i pripovijetkama koje počivaju na izabranu, istočnohercegovačkome narječju.

Godine 1899. T. Maretić objavljuje *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskog jezika*, najvažniju knjigu hrvatskih vukovaca, a korpus djela koji mu je poslužio pri pisanju *Gramatike i stilistike* sadržavao je samo Vukova i Daničićeva djela, odnosno „djela pisanih najboljim književnim jezikom“. (Moguš, 2009: 186) T. Maretić vjerovao je da tek od Vuka Karadžića počinje književni jezik za Hrvate te da taj jezik treba tek učiti te da je taj jezik zajednički jezik Srba i Hrvata. Maretić tako izjednačava korpus Vukovih i Daničićevih djela koja su mu poslužila kao građa za *Gramatiku i stilistiku* s organskim novoštokavskim dijalektom koji je ujedno postao jedini sudac jezične pravilnosti. Za Maretića nije bilo razlike književnog i organskoga idioma. Takvo je mišljenje bilo u skladu sa spoznajama ondašnje veoma jake njemačke mladogramatičarske lingvističke škole. Smatralo se da književna stilizacija samo treba slijediti tipičnu govornu manifestaciju, postalo je važno samo kako se govori, a ne kako se piše ili kako se pisalo. Vukovci su tako sve ono što se u književnim tekstovima nije podudaralo sa štokavskim oblikovanjem ili što nije bilo štokavskoga porijekla podvrgavali kritici. U tom svom nastojanju išli su toliko daleko da su poštokavljivali izvorna kajkavska i čakavska imena naselja (mijenjajući npr. Delnice u Dionice, Čakovec u Čakovac, Split u Spljet, a Tisno u Tijesno). (Moguš, 2009: 187) Sve je to bilo u dubokoj suprotnosti s hrvatskom tradicijom i s koncepcijom

zagrebačke filološke škole koja je zagovarala posebnost hrvatskoga književnoga jezika izgrađivanog na trima narječjima.

Pritisak vukovaca sve je više jačao. Forsirali su propisanu jezičnu normu u skladu s gledištem koje je podupirala i ondašnja vlada o jednom i jedinstvenom srpskohrvatskom jeziku. Naime, vukovci su uživali veliku potporu Khuen-Héderváryjeve mađaronske vlasti jer su kao saborski zastupnici ili državni funkcionari podržavali mađaronsku politiku. Unatoč tomu, hrvatski su pisci nastavili s vlastitim gledanjem na jezični razvoj, nastavili su s učvršćivanjem standardnog oblika na novoštokavskoj ijekavskoj osnovici, obuhvaćajući pritom i jezičnu praksu srpskog naroda u Hrvatskoj te izražajne mogućnosti čakavskog, kajkavskog i ikavskoštokavskog narječja. Događao se sve veći raskorak između hrvatskih pisaca i filologa, odnosno između zagovornika propisane i uporabne norme. Unatoč težnjama hrvatskih vukovaca za štokavskom unifikacijom, hrvatski je jezični standard neprestano bio otvoren prema rječničkom bogatstvu i naslijeđenim književnim stilizacijama, što je vidljivo iz različitih pokušaja otpora hrvatskih književnika i jezikoslovaca štokavskoj unifikaciji. Pojačano je proučavanje i književna uporaba kajkavskoga izričaja. Stjepan Ivšić tako 1936. godine objavljuje djelo *Jezik Hrvata kajkavaca*. Dolazi i do procvata kajkavske i čakavske dijalektalne poezije. Pojedini su jezikoslovci nastojali lingvistički osvijetliti pravo ondašnje stanje stvari iznoseći svoje poglede u časopisu *Hrvatski jezik*, a Petar Guberina i Kruno Krstić objavljuju djelo *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1940.). Međutim, unatoč otporima koja su pružali hrvatski književnici i jezikoslovci, u razdoblju između dva svjetska rata dominantnu ulogu u jezikoslovlju i dalje imaju hrvatski vukovci, potpomognuti državnim vlašću.

3.2. Hrvatski jezik za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske

Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata javljaju se i drugačiji pogledi na jezik. Vlasti u Hrvatskoj žele ukloniti dotadašnji naglašeni unitaristički pristup jeziku pa u skladu s tim „pokušavaju sasvim prekinuti razvoj u funkcioniranju srpskohrvatskoga jezika koji se smatrao jedinstvenim“. (Moguš, 2009: 196) Iz tog razloga prekidaju s Broz-Boranićevom pravopisnom praksom te propisuju korijenski pravopis.

To kratko razdoblje dominacije korijenskoga pravopisa označava samo kratak i privremen prekid Broz-Boranićeve pravopisne prakse¹, odnosno fonološkoga (fonetskoga) pravopisnoga načela koje je prevladalo pojavom Brozova *Hrvatskoga pravopisa* 1892. godine, i koje je nakon 1945. godine ponovno prevladalo kao dominantno pravopisno načelo.

¹ Još jedan takav privremeni prekid s Broz-Boranićevom pravopisnom praksom dogodio se u razdoblju između uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. i uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine.

U tome je razdoblju jezične povijesti posebno naglašena briga za hrvatski književni jezik obilježena purističkim težnjama. Nastojalo se smanjiti broj posuđenica u hrvatskom standardnom jeziku i zamijeniti ih hrvatskim riječima, već postojećim ili novotvorenicama te rasteretiti hrvatski jezik od posljedica snažna utjecaja srpskoga jezika kojemu je hrvatski jezik bio izložen duže od dva desetljeća, od 1918. do 1939. godine.

3.3. Hrvatski jezik nakon Drugoga svjetskoga rata

Završetkom Drugoga svjetskoga rata dolazi do promjene vlasti, a ujedno i do novih jezičnih okolnosti. Svoj stav u vezi s jezikom u Jugoslaviji izrekao je i AVNOJ. Poštivajući pravo svakoga naroda na vlastiti jezik i na narodno ime jezika, donio je odluku da se sve njegove odluke, naredbe i proglašeni moraju objavljivati na četiri jezika – „srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“. (Moguš, 2009: 198) Ti su jezici smatrani ravnopravnima na području Jugoslavije. Prema tome je i hrvatskom književnom jeziku bilo osigurano postojanje i ime. No stvarnost je bila nešto drukčija. Pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća obilježila su unitaristička nastojanja da se standardnojezične norme na hrvatskoj i srpskoj strani ujednače, ponajprije pravopisna i leksička. Takvi su zahtjevi rezultirali *Anketom o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa* (1953.), a zatim i sastankom srpskih i hrvatskih jezikoslovaca i pisaca u Novom Sadu (1954.) na kojemu je zaključeno sljedeće: „Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.“ (Moguš, 2009: 200) Tako je stvoren novi jezik s dvjema varijantama, srpskom i hrvatskom, odnosno beogradskom i zagrebačkom, jezik koji, kako navodi Moguš, „nikada nikomu nije bio materinski jezik“. Osim toga, Moguš tvrdi kako je ta činjenica bila poznata, ali se taj naziv forsirao da bi srpskohrvatski jezik postao materinski jezik, a onda kao svaki prirodni jezik dobio jednočlano ime, „ono jedino koje su Vuk Karadžić i Đuro Daničić upotrebljavali kad su pisali svoja djela. Srpskohrvatski je bio prvi cilj da bi se mogao ostvariti onaj drugi, pravi.“ (Moguš, 2009: 200)

Unitaristički je pritisak rastao, a u Hrvatskoj se javljaju otpori nasilnoj jezičnoj unitarizaciji. Tako se ponovno počeo uvoditi dvočlani naziv jezika – *hrvatski ili sprski*, koji je ipak bio prihvatljiviji od jednočlanog naziva. Jačanje unitarističkoga pristiska očitovalo se i u prodoru vokabulara srpske književne sredine te nepoštivanju hrvatskih jezičnih osobitosti pri izradi zajedničkoga rječnika.

Sve veće nezadovoljstvo takvim jezičnim stanjem rezultiralo je otporom u vidu *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika* koja je objavljena 17. ožujka 1967. godine, a koja je je smatrala kako je „neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom“. U skladu s tim, smatrala je neophodnim „ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga“. (Moguš, 2009: 205) *Deklaracija* je nastala u Matici hrvatskoj, a potpisale su je brojne hrvatske kulturne i znanstvene ustanove. Njezino je objavljivanje doživjelo oštru osudu vlasti te progon njezinih potpisnika. Unatoč tomu, hrvatski su jezikoslovci potajno nastavili raditi na projektu velike hrvatske gramatike, skupljali su građu za jednosveščani rječnik hrvatskoga jezika, a za vrijeme tzv. hrvatskoga proljeća autori Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš izdaju *Hrvatski pravopis*. Sve je to izazvalo žestoku reakciju ondašnje vlasti – pravopis je zabranjen i uništena mu je gotovo sva naklada, prestao je rad na rječniku, a mnogi su hrvatski kulturni radnici stradali. Međutim, započet proces afirmacije hrvatskoga književnoga jezika više se nije mogao zaustaviti.

4. Hrvatski pravopisi u 20. stoljeću

Hrvatsku pravopisnu kodifikaciju 20. stoljeća obilježila je težnja za normiranjem hrvatskih pravopisnih priručnika s izrazito političkim težnjama, a ta je težnja započela još u 19. stoljeću. „Pravopisnom se planu s više ili manje uspjeha neprestano nametala neprirodna uloga medija na kojem se odražavaju političke i društvene prilike, ili mu je pak, u razdobljima manje eksplicitno izraženih vladajućih političkih smjernica, nerijetko pripisivana uloga njihova indikatora.“ (Matešić, 2006: 83) Tako su pravopisi vrednovani kao društveni, a ne isključivo jezikoslovni projekti.

Pravopis ima u hrvatskoj jezičnoj povijesti pa i u hrvatskoj povijesti uopće veliku ulogu i zato ima burnu prošlost i sadašnjost. „Pravopis kao normativna knjiga izrazit je normativni priručnik i kao takav uvijek je politički čin. Određuje ga vlast, a vlast je plod politike.“ (Babić, 2008a: 54)

Malo je jezika u kojima je pravopis izazivao i još uvijek izaziva takve bure kao u hrvatskome jeziku. Za pravopisne knjige u Hrvatskoj karakteristično je to da su se uvijek pojavljivale u trenucima prijelomnih političkih zbivanja; na promjenu pravopisa utjecale su promjene vlasti pa je pravopis uvijek bio u središtu političkih i jezičnih zbivanja, što će se pokazati u slijedećim poglavljima.

4.1. Hrvatski pravopis Ivana Broza

Govoreći o hrvatskim pravopisima u 20. stoljeću nemoguće je ne spomenuti pravopis s kraja 19. stoljeća koji je označio pravi početak razvoja hrvatske pravopisne kodifikacije. Naime, vukovac Ivan Broz izradio je *Hrvatski pravopis* koji je objavljen 1892. godine. Pravopis je izrađen po narudžbi vlasti za vrijeme banovanja Khuen-Héderváryja, koji ga je propisao za javnu uporabu. Brozov se *Hrvatski pravopis* uobičajeno navodi kao prvi hrvatski pravopis. On predstavlja početak daljnje kontinuirane hrvatske pravopisne norme, ali i prakse. Temeljnu strukturu i metodologiju toga pravopisa zadržale su uglavnom sve kasnije pravopisne knjige (neovisno o tome jesu li zastupale ista osnovna pravopisna načela). U uvodnome dijelu svoga pravopisnog priručnika Broz je pokušao predočiti osnovna pravopisna načela (slično će činiti i kasniji naši pravopisi), ali je u njihovu predočavanju nailazio na brojne poteškoće. U nedostatku jezičnih priručnika, sam je morao objašnjavati i rješavati mnoge jezične probleme.

Brozov je pravopis ujedno i prvi hrvatski pravopis koji je propisao pretežito fonološku ortografiju s nekim morfonološkim rješenjima te tako predstavlja prvi u nizu pravopisnih

priručnika kojima je izgrađivana novija fonološko-morfonološka pravopisna norma. Naime, hrvatski su vukovci, čiji je pripadnik i sam Broz, zagovarali tzv. fonetski (fonološki) pravopis, što je bilo u opreci sa stavovima zagrebačke filološke škole koja je u biti zagovarala etimološki (morfonološki) pravopis. Riječ je o pravopisnoj fonetizaciji, odnosno dosljednoj primjeni Vukova načela: *Piši kao što govoriš*, nasuprot kojemu je Babukićevo načelo: *Piši za oči, govori za uši*.

Sam Broz navodi kako je izradio pravopisna pravila prema načelima kojih su se držali Vuk i Daničić, samo je ponegdje odstupio od njih. Zato je njegov pravopis umjereno fonološki, odnosno sadrži i neka morfonološka rješenja. Da se ne može govoriti isključivo o fonološkome načelu jasno je i iz njegove napomene da se glasovne promjene na granicama riječi ne ostvaruju i u pismu: „Spomenuto pravilo vrijedi samo za suglasna u istoj riječi a ne vrijedi za suglasna, od kojih je jedna na svršetku pređašnje riječi, a drugo na početku potonje riječi.“ Tako Broz navodi primjer *ropče*, ali *rob čeka*. (Badurina, 1991: 391-392) Dakle, kod Broza se morfonološko načelo provodi na granicama dviju riječi. Morfonološki su elementi u Brozovoj pravopisnoj normi nepromijenjeno *ds* i *dš*, odnosno bilježenje *d* ispred *s* i *š* na granici morfema (piše se *gradski*, *srodstvo*, *odsjeći*, *podšiti*, a nikako *gratski*, *srotstvo*, *otsjeći*, *potšiti*), *đ* ispred bezvučnog suglasničkog fonema ostaje *đ* (*bogoveđski*, *žeđca*), dopušteno je pisanje *mladca*, *mladče* prema *mladac* te *mlatca* i *mlatče* prema *mlatac*. Brozov pravopis u takvim primjerima ne propisuje morfonološko načelo, ali ga dopušta zbog semantičkih razloga. (Badurina, 1991: 393).

Što se tiče realizacije nekadašnjega glasa jata, od Broza se ustalilo njegovo pisanje. Broz je u osnovi prihvatio Karadžićevo rješenje: *ije* za dugi i *je* za kratki refleks jata. Od toga se odstupa kad se jat nađe pred samoglasnikom *o* i realizira se kao *i* te u slučajevima suglasnik + *r* + *je* kad se ostvaruje kao *e*. Međutim, Brozov opis ove pojave nije potpun, on ne govori o suglasničkom fonemu ispred *r*, to ispravlja tek Novosadski pravopis.

Što se tiče pisanja samoglasnoga *r*, Broz napušta tradiciju pisanja popratnoga vokala uz *r* (*èr* ili *àr*) te uvodi pisanje apostrofa ispred ili iza samoglasnog *r*, a taj će se način zadržati i u svim izdanjima Boranićeva pravopisa, sve do novosadskog.

U dvjema pravopisnim odredbama, koje su važne za kasniji pravopisni razvoj, Broz nije dosljedan: imeničke plurale na *-dci*, *-tci* piše tako samo iznimno, inače piše *-ci*, a za kratki jat iza skupine *suglasnik* + *r* (tzv. pokriveni *r*) piše *je* (krjepost, pogrješka i sl.), ali i *e*. Zanimljivo za kasniji pravopisni razvoj je i to da Broz piše rastavljeno *ne ću*.

Broz je pokušao ostvariti Karadžićevu namjeru da se svaki glas ostvaruje jednim znakom u pismu. Od novih grafemskih rješenja prihvatio je samo Daničićev znak *đ*, a naveo je i koji se fonemi bilježe dvama grafemima (*lj*, *nj*, *dž*), što će činiti i svi kasniji pravopisi. Tako se od

njegova pravopisa grafijski sustav ustalio, više se nije mijenjao, a zapravo predstavlja rezultat tradicije i razrješavanja grafijske problematike među djelatnicima i sljedbenicima različitih filoloških škola u 19. stoljeću.

4.2. Broz-Boranićeva pravopisna praksa

Nakon Brozove smrti *Hrvatski je pravopis* nastavio uređivati Dragutin Boranić (4 izdanja do 1915.). Boranić je zadržao Brozovu koncepciju pravopisa zasnovanu na pretežito fonološkim načelima s nekim morfonološkim rješenjima te se stoga o pravopisnoj normi prve polovice 20. stoljeća govori kao o Broz-Boranićevoj pravopisnoj normi (uz kratak prekid u razdoblju od uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. do uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine). U ta izdanja Boranić nije uveo većih promjena, uklanja samo neka Brozova kolebanja te smanjuje broj primjerâ s je iza tzv. pokrivenoga *r*.

Od 1921. do 1928. godine izlaze još 4 izdanja s promijenjenim naslovom – *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, koja D. Boranić potpisuje samo svojim imenom. Unatoč zanosu jugoslavenstvom i prihvaćanju ekavice koje se pojavilo krajem Prvoga svjetskoga rata kad je četrdesetak hrvatskih književnika dobrovoljno prihvatilo ekavicu, a s njom više ili manje i srpski književni jezik, D. Boranić nije prihvatio ekavicu, ali je prema njoj išao koliko se moglo i dotad jekavske likove iza tzv. pokrivenoga *r* kao *bezgrješan*, *pogrješka*, *strjelica* ekavizirao, osim što je ostavio *ogrjev* i *pomodrjeti*. „Tako je Hrvatima stvorio nepotrebno dvojstvo jer oni ekavske likove nikada nisu u potpunosti prihvatili (...), ali taj je pravopis ipak bio hrvatski.“ (Babić, 2010: 43)

Godine 1929., za diktature kralja Aleksandra, od tadašnjega Ministarstva prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izdano je *Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole* kojim je prekinuta dotad već ustaljena Broz-Boranićeva pravopisna praksa. *Pravopisnim se uputstvom* tako i u Hrvatsku uvodi Belićev pravopis sa znatnijim fonološkim rješenjima: dotadašnje se Brozovo i Boranićevo morfonološko pravopisno pravilo o pisanju *dc*, *dč*, *ds* mijenja i uvodi se pisanje *tc*, *tč*, *ts*, a dotadašnje nesastavljeno pisanje futura mijenja se u sastavljeno, npr. *bit će* u *biće*. *Pravopisno je uputstvo* nastalo u skladu s težnjom za jedinstvenim srpskohrvatskim jezikom koju je podupirala i vlast. Njime je određeno da nijedan udžbenik ne može biti odobren za školsku knjigu ako nije izrađen po pravilima *Pravopisnoga uputstva*. D. Boranić je tako svoj pravopis od 5. do 7. izdanja (1930., 1934., 1937.) morao prilagoditi nametnutomu *Pravopisnom uputstvu*: tako je *tko* označeno zvjezdicom i upućeno na *ko*, sastavljeno pisanje futura I. (*daću*, *nosićeš*, *plešćemo*) i zanijevanoga oblika glagola htjeti (*neću*,

nećeš, neće) proglašeno je jedino normativnim, ali su u njemu ipak priznata dva izgovora - ekavski i ijekavski. Takav je prisilno izmijenjen pravopis naišao na prezir javnosti koja ga se nije pridržavala, tako da je ta prilagođenost trajala veoma kratko, do stvaranja Banovine Hrvatske 1939. godine.

D. Boranić za vrijeme trajanja Banovine Hrvatske priređuje dva izdanja, 1940. i 1941. godine, u kojima se vraća se na stanje iz 1928. kada je propisao *tko, dat ću, nosit ću, plest ćemo, ne ću, ne ćeš, ne će...*, a izdanje iz 1940. određuje kao peto, jer ne priznaje izdanja iz doba diktature. Stoga se često govori o deset izdanja, iako ih je zapravo jedanaest.

Od 1892. pa sve do 1951., kada izlazi posljednje izdanje Boranićeva pravopisa, u osnovnim načelima nema nikakvih korjenitih promjena. Prvo je izdanje Brozova pravopisa napisano po načelima Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića, a od tih osnovnih načela koja je formulirao Broz nije ni Boranić u kasnijim izdanjima nikada odstupio. Što se pak tiče sitnih izmjena, u ranijim je izdanjima zamjetna veća bliskost s Brozovim pravopisom. Tako se *d*, osim ispred *s* i *š*, u kasnijim izdanjima redovito bilježi i ispred *c*, *č*, *ć*: *odcijepiti, podčiniti, odćušiti, predsjednik, gradski, podšiti*. Osim toga, Boranić bilježi *žecca*, dok je kod Broza normativno *žedca*. U ostalim pravilima nema odstupanja od Broza.

4.3. Hrvatski pravopis Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića

Pred kraj Banovine Hrvatske (1942.) Franjo Cipra, Petar Guberina i Kruno Krstić sastavili su novi *Hrvatski pravopis*, također pretežito fonološki. U tom je pravopisu vidljiv povratak na neka Brozova rješenja koja je Boranić postupno napustio u kasnijim izdanjima – rješenja o pisanju *d* i *t* ispred *c* na korijensko-sufiksnoj granici te rješenja o pisanju *je* iza tzv. pokrivenoga *r*. Međutim, vlast novouspostavljene Nezavisne Države Hrvatske uništila je već gotov tiskarski slog toga pravopisa u skladu s novim zahtjevom za vraćanjem na etimološki (morfonološki) pravopis. *Hrvatski pravopis* F. Cipre, P. Guberine i K. Krstića tako je objavljen tek 1998. godine.

4.4. Koriensko pisanje i Hrvatski pravopis

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj vlasti pokušavaju sasvim prekinuti razvoj uz funkcioniranje srpskohrvatskoga jezika kao jedinstvenog. Postojala je institucionalna skrb o čistoći hrvatskoga jezika, pa je tako već 28. travnja 1941. osnovan Hrvatski državni ured za jezik, koji je djelovao u okviru Ministarstva bogoštovlja i nastave i u suradnji s Hrvatskim

sveučilištem i Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti. Najvažnije su dužnosti Hrvatskog državnog ureda za jezik bile potpun nadzor nad hrvatskim jezikom u javnoj usmenoj i pisanoj upotrebi, jezično savjetništvo, skrb o izradbi osnovnih priručnika hrvatskog jezika (gramatika, pravopis, rječnik), jezična suradnja sa zakonodavnim i izvršnim državnim tijelima (prilikom sastavljanja naredbi, zakona i sl.) te tzv. jezična promičba.

U skladu s težnjom za povratkom hrvatskoj pravopisnoj tradiciji, prekidaju s tadašnjim Boranićevim *Pravopisom hrvatskoga ili srpskog jezika* propisujući tzv. korienski pravopis *Zakonskom odredbom o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*, koja je objavljena 14. kolovoza 1941. godine unatoč protivljenjima stručne javnosti i pismu Blaža Jurišića. Naime, Blaž Jurišić smatrao je da se težnja za pojačavanjem razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika treba osnivati „više na prirodnom razvoju, nego na umjetnom zahvatu“, da „nije potrebno, da mi Hrvati iz želje za što većim razlikovanjem žrtvujemo bilo koju ljepotu našega hrvatskog jezika ili vrlinu našega pravopisa“ jer „oni pak, koji naš jezik dobro poznaju, ne će zbog etimološkog pravopisa zaključiti, da su veće razlike u jeziku Hrvata i Srba nego što uistinu jesu“. (Jurišić, 1989: 121) B. Jurišić smatrao je da se pitanje pravopisa najbolje može riješiti vraćanjem na pravopis kakvim se pisalo do 1918. godine, dok bi vraćanje na pravopis koji je stvorio ilirski pokret uzrokovalo nepotreban nesklad između pisanoga i govorenoga hrvatskoga jezika. Osim toga, smatrao je potrebnim iz jezika izbaciti i sve nametnute srpske izraze.

Unatoč takvim protivljenjima, 1942. godine vlast je objavila knjižicu *Koriensko pisanje* u dva izdanja. Autor joj je Adolf Bratoljub Klaić, a predstavljala je kratki nacrt buduće iscrpne pravopisne knjige objavljene 1944. godine pod naslovom *Hrvatski pravopis*, čiji su autori članovi Ureda za hrvatski jezik - Adolf Bratoljub Klaić i Franjo Cipra.

Novi, korijski pravopis od Boranićevog se pravopisa razlikovao najprije u pogledu pisanja suglasničkih skupova i ijekavskoga izgovora. Korijski pravopis „pazi na postanak rieči, t.j. čuva glavni dio rieči (korien i osnovu) i vezu s drugim riečima, te u suglasničkim skupovima ostavlja uglavnom netaknute neke suglasnike, koji se u govoru mienjaju ili izostavljaju po glasovnim zakonima“. (Moguš, 2009: 198) Tako se po korijskome pravopisu pisalo *vrabca, nadkriliti, jednaput, društvo, bolestnik* (premda se govori *vrapca, natkriliti, jedamput, društvo, bolesnik*) jer to odgovara postanku tih riječi: primjerice, u obliku *vrab-ca* (od *vrab-ac*), korjenito *b* ostaje u pismu, a u govoru prelazi ispred *c* u *p*; u glagolu *nadkriliti* (prijedlog *nad* + glagol *kriliti*), korjenito *d* prijedloga *nad* ostaje i sl. Što se tiče ijekavskoga izgovora, jednosložni dvoglas koji je nastao od jata u dugom se slogu pisao *ie*, a u kratkom slogu *je*.

Marina Lemaić i Denis Njari u svome radu *Dva hrvatska korijenska pravopisa* navode tri glavne točke pravila korijenskog pisanja: „1. Imenice i pridjevi s nepostojanim *a* u sklanjanju ne mijenjaju i ne gube svoj korijenski i osnovni suglasnik (npr. *vrabac*- *vrabca*; *sudac* – *sudca*; *gladak* – *gladka* i sl.); 2. Kod složenih riječi ne mijenja se suglasnik kojim se završava prvi dio složenice (npr. *občina*, *nadkriliti*, *nadtpis*); 3. U tvorbi riječi s dočetcima ne dolazi do promjene suglasnika kojim završava osnova pojedine riječi (npr. *svat* – *svatba*; *glas* – *glasba*; *Zagreb* – *Zagrebčanin* i sl.).“ (Lemaić, Njari, 2010: 227) Međutim, ta pravila u mnogim slučajevima odstupaju, npr. prijedlog *s* mijenja se i u pismu ispred suglasnika *b*, *d*, *g* u *z*, odnosno u *š*, ispred *č* i *ć* (*zbor*, *zbiti*, *šćepati*), korijenski i osnovni suglasnik *s* mijenja se ispred *č* i *ć* (*lišće*, *prošće*, *prašćić*), korijenski i osnovni suglasnici *s* i *z* ispred *lj* i *nj* prelaze u *š* i *ž* kod tvorbe nekih imenica i pridjeva (*prošnja*, *vožnja*, *pažljiv*), u nekim riječima gdje je teže odrediti korijen (*jeftin*, *iskon*, *trska*, *luckast*) itd.

Velika se pozornost u pravopisu poklanja tuđim riječima budući da je jedno od temeljnih načela čistoće hrvatskoga jezika ne upotrebljavati tuđu riječ ako se isti pojam može izreći dobrom hrvatskom riječju. Tako se, prema *Hrvatskome pravopisu*, tuđe riječi pišu tako da se više ili manje prilagode hrvatskim jezičnim zakonima i pišu prema izgovoru (odnosi se na tuđe riječi čiji se oblik u hrvatskom jeziku već posve ustalio, a potječu iz grčkog ili latinskog) ili da zadrže oblik i pravopis jezika iz kojeg su uzete (odnosi se na riječi preuzete iz živih, suvremenih jezika).

Drugi dio pravopisa čini opsežan Rječnik koji ima tri uloge – uputstvenu (služi kao pomagalo za pravilno pisanje onih riječi kod kojih se mogu javiti određene poteškoće i nedoumice pri njihovu bilježenju, primjerice riječ *pogrješka*), objasnidbenu (objašnjava značenje pojedinih riječi, osobito tuđica, npr. *brodotočac* = vrsta školjke) i ulogu jezičnog savjetnika (uz mnoge riječi upozorava se na moguće jezično nepravilne oblike, primjerice riječ *kriomčar*, a ne *krijumčarili*, *kriumčar*). (Lemaić, Njari, 2010: 229-230)

Budući da je prijelaz s izgovornog na korijenski pravopis bio relativno nagao te da u hrvatskoj pravopisnoj povijesti nije postojao nijedan pravopisni priručnik koji bi bar načelno pojašnjavao pravila korijenskog pisanja, u početku je njegova primjena izazivala znatne poteškoće. Korijenski pravopis otvorio je i pokrenuo niz pitanja oko bilježenja pojedinih riječi, a neka su od tih pitanja aktualna i u suvremenim pravopisima.

4.5. Hrvatski prijenovosadski pravopis

Jezikoslovac S. Babić u svome radu *O uništenom hrvatskom prijenovosadskom pravopisu* objavljenom 2008. godine u časopisu *Jezik* tvrdi kako je Hrvatsko filološko društvo, koje je

osnovano 1950. godine, a s radom započelo školske godine 1951./1952., odmah na početku svoga djelovanja osnovalo više sekcija među kojima je bila i pravopisna sekcija koja je za nekoliko godina dovršila Hrvatski pravopis. Međutim taj pravopis nikada nije izdan zato što su srpski jezikoslovci pokrenuli ideju o novosadskome dogovoru, a jedan od ciljeva bio im je onemogućiti nastanak i izdavanje Hrvatskoga pravopisa, u čemu su i uspjeli. Dotadašnji rukopis Hrvatskoga pravopisa poslužio je kao građa za novosadski pravopis, ali glavnina je završila kao stari papir.

Iznoseći detalje u vezi s otkrićem Hrvatskoga prijenovosadskoga pravopisa, Babić zaključuje da je taj pravopis bio završen ili pred samim završetkom, ali je prekinut zbog Novosadskoga dogovora koji je pokrenut da onemogući samostalan rad na hrvatskim priručnicima koje je pokrenulo Hrvatsko filološko društvo. Osim toga, iznosi i pretpostavku da je autor prijenovosadskoga pravopisa bio Adolf Bratoljub Klaić. (Babić, 2008b: 102-105)

4.6. Novosadski *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*

Pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća obilježila su unitaristička nastojanja da se standardnojezične norme na hrvatskoj i srpskoj strani ujednače, ponajprije pravopisna i leksička. Tako je Matica srpska iz Novog Sada 1953. godine organizirala *Anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa* zalažući se za jedinstven srpskohrvatski jezik s jedinstvenim pravopisom i terminologijom na čitavom srpsko-hrvatskom prostoru. Rezultat *Ankete* bio je tzv. Novosadski dogovor, odnosno sastanak srpskih i hrvatskih jezikoslovaca i pisaca u Novom Sadu 1954. godine, na kojemu je zaključeno sljedeće: „Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.“ Osim toga, „zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis“. (Moguš, 2009: 200) Dakle, naziv jezika obavezno je trebao biti dvočlan, srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski, trebalo je izraditi zajednički pravopis i ujednačiti strukovno nazivlje. Tako je stvoren novi jezik s dvjema varijantama, srpskom i hrvatskom, odnosno beogradskom i zagrebačkom, a za tim i novi pravopis utemeljen na jugoslavenskoj unitarističkoj jezičnoj misli, odnosno na izjednačavanju srpskoga i hrvatskoga jezika tako da se hrvatske posebnosti izgube, a prevladaju srpske. Hrvatska je verzija objavljena 1960. godine u Zagrebu, na latinici i pod nazivom *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, a srpska u Novom Sadu, na ćirilici i s nazivom *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*.

Pravopis je uspostavio nova rješenja tako što se na hrvatskoj strani odustalo od nekih Broz-Boranićevih pravila, primjerice od pisanja *d* ispred *c*, *č* i *ć*, umjesto kojega se piše *t* prema

Belićevu pravopisu za srpski jezik, dok je na srpskoj strani prihvaćeno pisanje *d* ispred *s* i *š*, umjesto ranijega pisanja *t* s provodenim jednačenjem po zvučnosti. Za hrvatsku je pravopisnu tradiciju novost bilo i uvođenje tzv. slobodne interpunkcije umjesto ranije strukturno-gramatičke, te sastavljeno pisanje zanijekanoga prezenta pomoćnog glagola htjeti. Sastavljeno su se pisali i izrazi poput nažalost i naprimjer. Tražilo se da se u pismu izostavlja *d* i *t* ispred *c* i *č* te da se piše *paci* (umjesto *patci*), *baci* (umjesto *batci*), *gubici* (umjesto *gubitci*) i sl. Hrvatske su se posebnosti uklanjale ekaviziranjem što više oblika pa su tako nastali oblici *grešan* i *grešnik* (umjesto *grješan* i *grješnik*), *strelice* i *pogreške* i sl.

Stjepan Babić navodi kako zajednički pravopis ipak nije u svemu bio jedinstven, iako je težio jezičnome unitarizmu. Odlučnim nastojanjem prof. Jonkea i Hamma nije prihvaćeno jedinstveno pisanje futura I. *nosiću, plešću...* nego je prihvaćeno dvojstvo – *nosit ću, plest ću* i *nosiću, plešću*, što je značilo da je svatko ostao pri svome načinu pisanja, Hrvati pri rastavljenom, a Srbi pri sastavljenom. (Babić, 2010: 45)

Nakon 1960. bio je pojačan pritisak na škole, medije i državnu upravu te je došlo do zabranjivanja i sustavnoga potiskivanja tzv. kroatizama, odnosno svih hrvatskih razlikovnih značajki. Istodobno dok je u hrvatski, preko srpskoga nazivlja, prisilno bio unošen golem broj suvremenih rusizama, stari je hrvatski rusizam *točka* u ime „jezične čistoće“ (zato što je riječ o rusizmu) bio prognan iz uporabe kao i sve njegove izvedenice u općem jeziku (*točan, netočan, točnost...*), a zamjenjivani su odgovarajućim srpskim likovima (*tačan, netačan, tačnost...*).

U prvom je naletu taj pravopis bio prihvaćen, ali ne zadugo, do *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. godine, a još i prije odbačeni su nazivi *tačno, tačka, tačnost*. „Te tri riječi bile su onaj fitilj koji je zapalio vatru pri kojoj se vidjelo da su Matica hrvatska, a s njom i hrvatski jezikoslovci otišli predaleko u unitarističkome nastojanju.“ (Babić, 2010: 45) Nakon objavljivanja *Deklaracije* Matica se hrvatska (kao supotpisnica Novosadskoga dogovora) 1971. godine odrekla Novosadskoga dogovora i jezičnih rješenja iz Novoga Sada, uključujući i *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* iz 1960. Iako je to dovelo do žestokoga progona pojedinaca i institucija, uključujući i uhićenja, od tada se pritisak na hrvatski jezik postupno smanjivao, a novosadski se pravopis u Hrvatskoj više nije provodio rigorozno. Udruženim djelovanjem velikoga broja kulturnih i javnih radnika, školskoga sustava te ljudi iz medija, u uporabu je vrlo brzo bio vraćen znatan dio netom potisnutoga hrvatskoga jezičnog blaga. „Odricanje od Novosadskoga dogovora osigurava i omogućava da se ponovno okrenemo izvorima hrvatskog jezika i da svoj jezik zovemo njegovim pravim, tisućugodišnjim nazivom hrvatski jezik, svjesni da je samo nacionalnim jezikom moguće širiti jezičnu kulturu i da se

samo preko nacionalnog jezika mogu privesti općoj kulturi i društvenoj svijesti najširi narodni slojevi.“ (Finka, 1970: 139)

4.7. Hrvatski pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj se događaju prosvjedi protiv nasilne jezične unitarizacije. Za vrijeme tzv. hrvatskoga proljeća nazirala se politička sloboda koju su hrvatski jezikoslovci htjeli iskoristiti. Godine 1971. izrađen je i tiskan *Hrvatski pravopis* autora Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša. Kao osnovica za izradu rukopisa poslužilo im je IX. izdanje Boranićeva pravopisa. Autori *Hrvatskoga pravopisa* istaknuli su kako se nisu imali namjeru bitno odvajati od hrvatske pravopisne i jezične tradicije i prakse, ne želeći ju bitno mijenjati kako korisnici ne bi imali poteškoća u svladavanju promjena. Naglasili su kako treba mijenjati samo ono za što postoje osobiti razlozi, tako da *londonac* predstavlja svojevrsan nastavak već utrta puta fonološko-morfonološkog pravopisanja. On je uveo i neke novine: bilježenje *d* i ispred *c*, *č* i *ć* (*odcijepiti*, *odćušnuti*) te pisanje točke iza rednih brojeva, čak i onda kada slijedi koji drugi pravopisni znak (zareza, zgrade, crtica).

Već tiskani primjerci prvoga izdanja uništeni su, a pravopis je zabranjen. Razlog zbog kojeg je zabranjen isticanje je posebnosti hrvatskih standardnojezičnih normi u odnosu prema srpskima, ne samo u pravopisnom smislu povratka hrvatskoj (tj. Broz-Boranićevoj tradiciji) već i postupkom u pravopisnom rječniku u kojem su dodane jezičnosavjetničke uputnice na leksičke razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika. Međutim, jedan primjerak od osam stotina uvezanih, bez predgovora i uvoda, dospio je u London Jakši Kušanu, uredniku emigrantskog lista *Nove Hrvatske*. *Hrvatski je pravopis* tako tiskan u Londonu u dva izdanja (1972. i 1984.) i po tome je dobio nadimak *londonac*. Postigao je veliki učinak, Hrvati su ga kupovali u inozemstvu, donosili u domovinu i njime se služili.

Osnivanjem slobodne države Hrvatske *londonac* se ponovno tiskao, o čemu govori S. Babić: „Pritisak je bio tako jak da nam nisu dali ni da priredimo novo izdanje pa smo izdali pretisak, najprije u pet tisuća, a kako je potražnja bila velika još u 20 000 i na kraju još 75 000, ukupno 100 000, i sve je u kratko vrijeme rasprodano, tolika je bila glad za londoncem, ali za samom knjigom, a znatno manje za pravilima i rječnikom u njoj. Nakon pretiska prilike su nam dopustile da u miru radimo drugo izdanje, jer smo sva prijašnja smatrali prvim izdanjem, što su po sadržaju i bila jer su tri bila pretisci.“ (Babić, 2008a: 60)

Drugo izdanje izlazi 1994. godine, a u njemu su preinačena neka pravopisna pravila. Pisanje dvoglasnika *ie* nije promijenjeno, piše se sa *ije*, ali kad na njegovu mjestu iza stalne suglasničke

skupine u kojoj je posljednji glas *r* dolazi kratak slog, dopušteno je pisanje glasovnoga skupa *je*, za razliku od dotadašnjeg pisanja glasa *e* (strelica, vredniji, bezgrešan, povređivati), osim tamo gdje je *e* potpuno prihvaćeno kao što je npr. u *vrijeme - vremena, privrijediti - privreda, upotrijebiti - upotreba*.

Nakon drugoga, kroz sva ostala izdanja (1995, 1996, 2000, 2002, 2003, 2004) postupno se uvode neka Broz-Boranićeva rješenja. Treće je izdanje (1995.) neznatno promijenjeno prema drugom, a tako i četvrto (1996.). U nekim su izdanjima dopuštene određene dvostrukosti, dok su u drugim autori propisali samo jedno rješenje kao normativno. Najviše dvostrukih rješenja donosi 4. izdanje (1996.), a 5. izdanje (2000.) znatno se razlikuje od ostalih po tome što su se pokušale ukloniti dvostrukosti koje su se dopuštale u ranijim njegovim izdanjima, odnosno „one koje su bile plod jugoslavenskoga utjecaja i srpskoga nametanja“. (Babić, 2008a: 62) One su uklonjene tako da su propisana ona rješenja koja su bila „starija“.

U predgovoru petomu, prerađenom izdanju autori napominju kako su, uz manja usavršavanja, unijeli i dvije veće promjene. Nastojali su dvostrukosti pa i trostrukosti svesti na što manju mjeru - tako više ne dopuštaju višestrukosti u pisanju *d, t* u imenica na *-dac, -tac, -dak* i *-tak*, a do moguće mjere uklonili su ih i u upotrebi *je/e* iza pokrivenoga *r*. „To je učinjeno zato što je *tc, dc* u pisanju razlikovnije, a dvostruko ili produljeno *c*, kako se najčešće ostvaruje u izgovoru, bliže je fonološkomu pisanju, nego samo *c*. Upotreba *je* iza pokrivenoga *r* bliža je sustavu hrvatskoga književnoga jezika i često njegovu izgovoru, pa mnogi smatraju da bi tako trebalo biti bez iznimke. Ipak je u nekim riječima i oblicima ostavljeno samo *e* zbog njihove velike učestalosti u tim likovima.“ (Babić, Finka, Moguš, 2000: VII) Uklonili su i dvostrukosti u pisanju *ne ću/neću, ne ćeš/nećeš* i propisuju samo odvojeno pisanje. Time nastavljaju od 1960. godine prekinutu hrvatsku pravopisnu tradiciju.

Što se tiče pisanja riječi u skupu dviju imenica, napominju kako se u hrvatski jezik iz engleskoga prenio načina da prva riječ preobrazbom bez morfološke oznake preuzima ulogu pridjeva. Zato napominju „da se korisnici takvih veza trebaju uvijek prije stavljanja spojnice zapitati ne bi li se od prve imenice mogao napraviti pridjev, npr. banketna dvorana (sala), mobitelni imenik, a ne da čak i stare uobičajene pridjevne veze kao što je porculansko suđe pretvaraju u strane tipove porculan suđe ili porculan-suđe. (Babić, Finka, Moguš, 2000: VIII)

Međutim, u javnosti su takve odredbe naišle na negodovanje. Naime, Ministarstvo je za uporabu u školama propisalo 4. izdanje u kojem su postojale dvostrukosti, tako da je 6. izdanje (2002.) izašlo s dodatnom stranicom na početku knjige na kojoj su popisane razlike prema 4. izdanju, kako bi se ta knjiga ipak mogla koristiti (4. je izdanje već postalo nedostupno u knjižarama, a 5. nije bilo propisano za školsku uporabu). Autori tako napominju kako „prema

IV. izdanju, koje je u upotrebi u školama, nisu u V. i VI. izdanju uvedena nikakva nova pravila, nego su samo uklonjene neke dvostrukosti iz IV. Izdanja“ (Babić, Finka, Moguš, 2003: XI) Tako je u VI. izdanju *Hrvatskoga pravopisa* propisano pisanje *d, t* ispred *c* u trosložnim i višesložnim riječima (*dobitci, dohodci, zadatci*), za razliku od IV. Izdanja u kojemu se bile dopuštene dvostrukosti (*dobitci/dobici, dohodci/dohoci, zadatci/zadaci*). Što se tiče pisanja *e/je* iza pokrivenoga *r, e* se pisalo u šest riječi i tvorenica od njih: *vrijeme, srijeda (sred), privrijediti, upotrijebiti, trezven i naprijed*, dvojakost je dozvoljena za šest riječi: *brijeg, brijest, drijen, trijezan, drijeman, trijebiti* i njihovih izvedenica, a u ostalih je dozvoljeno samo *je: bezgrješan, grješnik, krjepak, odstrjel, sprječavati, strjelica, vrjedniji, zavrjeđivati...* VI. izdanje uklanja i dvostrukosti u pisanju zanijevanog oblika pomoćnoga glagola htjeti te propisuje rastavljeno pisanje *ne ću, ne ćeš, ne će*, što je u skladu s općom hrvatskom tradicijom i pisanjem niječnica u ostalih oblika i glagola: *ne htjedoh, ne pjevam, ne znam...*

U sedmom i osmom izdanju autori su samo otklonili neke sitne nedostatke ili dopunili neke pojedinosti.

Pravopisna načela i rješenja zastupljena u pravopisu S. Babića, B. Finke i M. Moguša prisutna su i u *Hrvatskom školskom pravopisu* Stjepana Babića, Sande Ham i Milana Moguša, objavljenom 2005. te u *Hrvatskom pravopisu* Stjepana Babića i Milana Moguša objavljenom 2008. godine². Oba su spomenuta pravopisa usklađena s odlukama Vijeća za normu hrvatskoga standardnoga jezika i oba se upotrebljavaju u školi.

4.8. Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića

Kako je *Hrvatski pravopis* S. Babića, B. Finke i M. Moguša uništen i zabranjen, bila je potrebna druga pravopisna knjiga. Pokušava se napraviti svojevrstan kompromis i uz hrvatsku terminologiju napraviti novi pravopis koji bi ipak sačuvao osnovne novosadske odredbe. Godine 1977. republička se vlast obratila Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu s prijedlogom da napravi novi pravopisni priručnik. Tako 1986. godine izlazi *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* autora Josipa Silića i Vladimira Anića.

Pravopisni priručnik ostao je u okvirima fonološko-morfonološke pravopisne tradicije, dominantno pravopisno načelo i dalje je fonološko, a o morfonološkom se može govoriti ponajčešće onda kad je riječ o semantičkoj polarizaciji te u određenom broju primjera iz tradicionalnih razloga. Morfonološko načelo najčešće je na granicama prefiksalnog i korijenskog

² Spomenute suvremene pravopise ne obrađujem detaljnije budući da ne pripadaju razdoblju koje je temom ovoga rada.

te dvaju korijenskih morfema, a fonološko na granicama korijenskog i sufiksalnog morfema. U njemu nema *tačke*, provodi se hrvatski rastavljeni futur (koji, uostalom, dopušta i novosadski pravopis), ali ne vraćaju se Boranićeva pravopisna pravila: *d* se ne čuva ispred *c*, *č*, *ć*, nego samo ispred *s* i *š*, *d* i *t* čuvaju se ispred afrikatâ samo u prefiksima, tzv. pokriveno *rje* čuva se samo u *ogrjev*, *ne ću* se piše sastavljeno. Dakle, može se učiti sličnost s novosadskom, a odmak od Broz-Boranićeve pravopisne prakse.

Kolika je potreba za pravopisom postojala u javnosti, najbolje pokazuje činjenica da je prvo izdanje izašlo u 25 000 primjeraka i bilo je za kratko vrijeme rasprodano, za mjesec dana, već 1987. izašlo je drugo izdanje s tri strane ispravaka, a treće 1990. godine.

Pravopisni priručnik se, kako navodi Matešić, od svih ranijih razlikuje „po svojoj koncepciji, ali i metodologiji zahvaljujući kojoj je pravopisni plan napokon osamostaljen od utjecaja metajezika pojedinih jezičnih razina“. (Matešić 2006: 88)

Taj je rječnik bio jedan od triju dopuštenih rječnika u novoosnovanoj Republici Hrvatskoj, uz novosadski i londonac. Novosadski je ubrzo izašao iz uporabe, što je i razumljivo, a Školska je knjiga 1993. iz prodaje povukla Anić-Silićev zbog neprijenog naziva jezika.

Nastavak toga pravopisa predstavlja *Pravopis hrvatskoga jezika* istih autora, objavljen 2001. godine, iz kojega je uklonjeno ono što zbog političkih prilika nije bilo uputno mijenjati u prethodnim izdanjima objavljenima u doba prije proglašenja samostalnosti Republike Hrvatske. Autori su donijeli niz dvostrukih rješenja zbog pravopisne situacije koja je trajala u zemlji unatrag deset godina, a prema većini od njih odredili su se više savjetodavno nego preskriptivno.

Hrvatski pravopis nastao u izdanju Matice hrvatske, objavljen 2007. godine, također predstavlja, prema riječima Sande Ham, zaokret „od hrvatske tradicije prema novosadskoj – opetovani povratak dvostrukostima od kojih je jedna strana dvostrukosti novosadarija“. (Ribarić, 2008: 38) Tako bi se suvremeni hrvatski pravopisi mogli svesti na one koji nasljeđuju brozovska i na one koji nasljeđuju novosadska pravopisna načela.

5. Zaključak

Opisom hrvatskih pravopisa u 20. stoljeću već se po njihovoj količini može zaključiti kako je riječ o vrlo burnom razdoblju u povijesti hrvatskoga jezika. Pravopis, naime, u hrvatskoj jezičnoj povijesti pa i u hrvatskoj povijesti uopće ima veliku ulogu i zato ima burnu prošlost i sadašnjost. Uzrok je tomu uloga koja se nametala pravopisnim priručnicima – ili su smatrani medijima na kojima su se odražavale političke i društvene prilike ili indikatorima političkih zbivanja. Tako su pravopisi vrednovani kao društveni, a ne isključivo jezikoslovni projekti, a uvijek su se pojavljivali u prijelomnim političkim trenucima. Promjena vlasti uvjetovala je promjenu pravopisa, a i promjenu dominantnoga pravopisnoga načela.

Pri određivanju dominantnoga pravopisnoga načela od posebne je važnosti načelo po kojemu je u pravopisu napisano poglavlje o bilježenju glasova u riječima, jer je uobičajeno da se i pravopisna praksa i tip pravopisa imenuju prema prevladavajućem načelu upravo u tom pravopisnom poglavlju. U prvim se hrvatskim pravopisima govorilo o dvama načelima: fonetskom i etimološkom, međutim ti nazivi nisu precizni i ne odražavaju bit pravopisne prakse koja je nazvana njima. U novije se doba, u skladu sa suvremenim spoznajama o naravi glasova i njihovu povezivanju u govorni lanac, odnosno zahvaljujući razlikovanju pojmova fonetike i fonologije te uvođenju pojma morfonologije u znanost, uvode nazivi fonološko i morfonološko pravopisno načelo, odnosno fonološki i morfonološki pravopis.

U hrvatskim je pravopisima pojavom Brozova *Hrvatskoga pravopisa* definitivno prevladalo fonološko načelo. Nakratko je prekinuto samo za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske kada je propisan tzv. korienski pravopis, a nakon 1945. godine ponovno je prevladalo fonološko pravopisno načelo.

Suvremeni hrvatski pravopisi po svojoj su naravi fonološko-morfonološki, što podrazumijeva fonološko pisanje u okviru jedne riječi, uz neke pojedinačne i kategorijalne iznimke zbog čega se može nazvati ublaženo fonološkim, a morfonološko pisanje u međurječnim vezama jer se glasovne promjene koje nastaju među riječima u govornome nizu ne odražavaju u pismu, tj. pojedine se riječi bilježe kao da tih promjena u govoru i nema.

6. Popis literature:

1. Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan, 2000. *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga (V., prerađeno izdanje).
2. Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan, 2003. *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga (VII. izdanje).
3. Babić, Stjepan, 2008a. Hrvatski pravopis – vrući kesten u ministarskim rukama. *Jezik*, god. 55., br. 3., Zagreb, str. 54 - 64.
4. Babić, Stjepan, 2008b. O uništenom hrvatskom prijenovosadskom pravopisu. *Jezik*, god. 55., br. 3., Zagreb, str. 102 – 105.
5. Babić, Stjepan, 2010. Hrvatska i srpska hrvanja sa „srpskohrvatskim standardnim jezikom“. *Jezik*, god. 57., br. 2., Zagreb, str. 41 – 47.
6. Badurina, Lada, 1991. Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja od Broza do Anić-Silića. *Dometi*, god. 24., sv. 6/7., Rijeka, str. 387 – 398.
7. Brozović, Dalibor, 2000. Mučna razmatranja o pravopisnim nevoljama. *Jezik*, god. 47., br. 5., Zagreb, str. 161 – 166.
8. Damjanović, Stjepan, 2005. Zaboravimo na Vuka i Srbe. *Jezik na križu & Križ na jeziku: rasprava o pravopisn.m pravilima*, knj. 6., sv. 1., Zagreb: Matica Hrvatska, str. 119 – 120.
9. Finka, Božidar, 1970. O otkazivanju novosadskoga dogovora. *Jezik*, god. 18., br. 5., Zagreb, str. 139 – 140.
10. Ham, Sanda, 2010. Usklađenost Hrvatskoga pravopisa s odlukama Vijeća za normu hrvatskoga standardnoga jezika. *Jezik*, god. 57., br. 4., Zagreb, str. 140 – 142.
11. Jurišić, Blaž, 1989. Pitanje hrvatskoga pravopisa. *Jezik*, god. 39., br. 4., Zagreb, str. 121 – 126.
12. Lemačić, Marina, Njari, Denis, 2010. Dva hrvatska korijenska pravopisa. *Hrvatistika*, god. 4., br. 4., Osijek, str. 223 – 232.
13. Matešić, Mihaela, 2006. *Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku*, Zagreb.
14. Moguš, Milan, 2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
15. Ribarić, Jelena, 2008. O jeziku i pravopisu sa Sandom Ham. *Hrvatistika*, god. 3., br. 2., Osijek, str. 35 – 41.

16. Samardžija, Marko, 2005. Smjernice i stranputice hrvatskoga pravopisa. Jezik na križu & Križ na jeziku: rasprava o pravopisnim pravilima, knj. 6., sv. 1., Zagreb: Matica hrvatska, str. 15 – 20.